

„Hogyan kell cselekednünk” – Igazságos egyén és igazságos állam kapcsolata Platón *Államában*

Filozófiai tanulmányaim során az igazságosság problémája volt az, amely a legjobban megragadott és folyamatos gondolkodásra sarkallt. Az emberi életről, mint társadalmi létről folytatott elmélkedés kitüntetett fogalma; ahogyan Heller Ágnes jellemzi, „hideg erény, néha még kegyetlen is”.¹ Amennyire fontosnak érezzük a fogalmi és tartalmi tisztázását, annyira csúszik ki a kezeink közül, amikor meg akarjuk ragadni. Senki sem vitathatja a probléma maiságát; én mégis egy olyan szerzőt választottam ma bemutatásul, aki semmiképpen sem nevezhető modernnek – mégis aktualitása van annak, amivel foglalkozik. Platónat olvasva sokszor támad olyan érzete az olvasónak, hogy saját korának és társadalmának problémáiról van szó a dialógusaiban beszélgető szereplők között. Az Államban a cél egy olyan rendezett állam felállítása, amely az igazságosság, mint vezérlő elv mentén működik.

Platón eszkatológikus jellegű² vizsgálattal kívánja felvezetni a dialógus fő témáját. Szókratész és Kephalosz a halál utáni igazságszolgáltatásról elmélkednek, miután találkoznak a Bendisz-ünnepen. Mivel Platón igen idős férfiként írja le, Kephaloszt erőteljesen foglalkoztatja az a gondolat, hogy vajon mi történik a halál után. Ha van igazságszolgáltatás az elmúlásunk után, akkor az eddigi cselekedeteink alapján vajon büntetést vagy jutalmat kapunk? A fő kérdés tehát az, hogyan kellene az embernek úgy élnie az életét, hogy ne maradjon adósa senkinek, mikor elérkezik a búcsú ideje; van-e olyan fő elv, amelynek követésével elérhető lesz a béke az ember lelkében, és később a túlvilágon is? Kephalosz tudja, hogy nem érdemelne jutalmat, ezért szorgosan áldoz az isteneknek. Anélkül követi a közerkölcsöket, hogy reflektálna rájuk; csak az lebeg a szeme előtt, hogy az istenek és emberek elismerését váltsa ki.³ Arra az „édes reménységre” (331 a) vágyik,

¹ Heller Á.: *Az igazságosságon túl*. Budapest 1990 22.

² A. E. Taylor.: *Platón*. Budapest 1997. 372.

³ Mogyoródi E.: *Az üzletember és az igazságosság: Platón a társadalmi szolidaritásról*. In: Laczkó S. – Dékány A. (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 7. – Az Igazságosság*. Szeged 2009. 14.

„Hogyan kell cselekednünk”

Igazságos egyén és igazságos állam kapcsolata Platón *Államában*

amely a tiszta lelkiismeretűeket tölti el. Kephalosz gondolatainak mozgatórugója tehát az, hogy milyen módon nyerhetünk megváltást. Platónnál a bölcs arra törekszik, hogy megtalálja az utat az üdvözüléshez, és dolgozik benne a vágy, hogy a többieket is megtérítse. A közösségének feltétlenül közvetítenie kell ezt az üzenetet: erényes férfi csak ekképp válhat filozófussá, és később filozófus királlyá Platón ideális államában.⁴

Platón több ízben próbálja meg fogalmilag meghatározni az igazságosságot. Mivel az ideális államot kívánja megalkotni, beszélgetőpartnereivel egyezik a véleményük abban, hogy ennek eléréséhez minden a jó alapozáson múlik. Ha az alap jó, az állam szükségszerűen tökéletes lesz. A fogalmak tisztázása szükséges, hiszen a „rossz alkotmány igazságtalan polgárokat nevel, az igazságtalan emberek pedig igazságtalan törvényeket hoznak.”⁵ Négy, fő, úgynevezett „sarkalatos erényre” támaszkodnak a vizsgálódásban: a bölcsességre, a bátorságra, a mértékletességre, és az igazságosságra. Az első három erény valójában együtt lesz szükséges ahhoz, hogy az állam igazságos lehessen.

Az első könyvben alapvetően három vélemény különül el az igazságossággal kapcsolatban. Kephalosz és Polemarkhosz Szimonidész elvét tekintik a helyes meghatározásnak, amely szerint „a föltétlen igazmondás és a kapott javak visszaszolgáltatása” az igazságosság meghatározása (331 d). A második, aki definiálni kívánja a szofista Traszümakhosz, aki egyfajta „új erkölcsöt” fogalmaz meg, amely igencsak ellentétes Szókratészével, majd a harmadik maga Szókratész, aki a higgadtabb filozofikus gondolkodást közvetíti a többiekkel szemben.⁶ Kephalosz és Polemarkhosz vérbeli kereskedők, a szemléletük is a kereskedő hagyományos erkölcsi szemlélete: a helyes számukra az igazmondás és a tulajdon visszaszolgáltatása. Ez azonban nem minden szituációra illeszkedik, valamint nem is elég megalapozott és kifejtett ahhoz, hogy megtehessek alapelvnek. Ezt Platón válaszul példával is érzékelteti: ha egy magán kívül lévő, őriöngő barátom követelné, hogy adjam vissza neki a nálam őrzött fegyverét, akkor is, ha ezzel magában és másban is kárt tehet, akkor a józan eszünk azt diktálja, hogy ne tegyük azt, ami korábban Szimonidész elve szerint igazságosnak bizonyult. Jó cselekedetnek tűnik az, hogy megóvjuk a barátunkat a bajtól, tehát nem lehet igazságos az, ha visszaadjuk neki. Újabb kérdés az, hogy hivatkozhatunk-e pusztán a józan észre a törvénnyel szemben. A barát

⁴ Taylor (1997: 373).

⁵ Heller (1990: 82).

⁶ Taylor (1997: 373).

megnevezésével viszont újabb problémát fogalmazhatunk meg: külön kell-e kezelni a barátainkat a közösségünk többi tagjától? Az igazságosság nem lenne egyenlő az egyenlő bánásmóddal? Polemarkhosz egyenesen kijelenti, hogy „az igazságosság a barátoknak hasznos, az ellenségnek árt” (332 d). Itt viszont le kell szögeznünk egyrészt, hogy az igazságosság „békében is hasznos” (333 a), szerződéskötésre való az államot alkotó polgárok között, másrészt az igazságos ember nem tud ártani, még az ellenségének sem, „hiszen a jó ember igazságos” (334 d), és ezért nem is képes rá.

Az első könyv második meghatározási kísérletében Traszümakhosz az, aki átveszi a beszélgetés fonalát Polemarkhosztól: hevesen ellenkezik Szókratész definíciójával, és kijelenti, hogy az az igazságos, ami „az erősebbnek javára van” (338 c). Semmiképpen nem a közösség boldogsága, harmónia, vagy béke elérése a cél, Traszümakhosz csupán a vezetők rétegének kíván kedvezni. Ennek alapján az lesz az igazságos, ami a törvény által hitelesített, de ez egyenlő lesz azzal, ami az államformának megfelelő uralkodó hatalomnak hasznos. Szókratész cáfolata pontosan ezt a vezető hatalmat veszi célba: ugyanis a vezető réteg is emberekből áll, a zsarnok is ember – tehát tévedhet is. Tévedhet a törvényhozásnál, tehát hozhat olyan törvényeket, amelyek nem hogy hasznosak, hanem károsak a törvény alá tartozók, így akár saját maga számára is. A vezetők pedig (legalábbis Platón ideális vezetői) sosem a saját hasznukat keresik, hanem mindig az általuk kedvezményezettéket, ahogyan a lovasz a lovakét, az orvos a betegeket. Ezek a hivatások mindig a gyöngébbeket segítik, sosem az erősebbeket. Ezen az alapon maradva tehát az ideális állam vezetője nem hozhat igazságtalan törvényeket.

A harmadik kísérletben az igazságosság hasznát keresik – van-e haszna az igazságosságnak, és ha van, mi lenne az? Traszümakhosz jó szofista lévén továbbra is a gyakorlati erkölcsöt képviseli, míg Szókratész sokkal idealistább. Traszümakhosz tulajdonképp nem is hisz erkölcsi kötelességben, hiszen megfogalmazása szerint valójában nincs is olyan, hogy erkölcsi kötelesség. Amit az emberek „jogosnak” neveznek, az nem más, mint „az erősebb érdeke”.⁷ A szofista a pásztor példáját veszi elő: a pásztor nem a nyája hasznát keresi, hanem a sajátját – hiszen vágásra tartja az állatait, hasznot húz belőlük, nem pusztán védeni akarja őket. Ez a fajta megközelítés az igazságosságra, mint „hasznos képességre”⁸ tekint, de ezt a gondolatmenettel azonnal meg is cáfoljuk. Ahhoz, hogy használjuk ezt a hasznos képességet, nem is igazságosságra van szükségünk, hanem inkább

⁷ Taylor (1997: 375).

⁸ Taylor (1997: 375).

„Hogyan kell cselekednünk”

Igazságos egyén és igazságos állam kapcsolata Platón *Államában*

szakismeretre, valamint ha rendelkezünk efféle képességgel, azt „nem csak jó, de rossz célra is használhatjuk.”⁹

Tehát Traszümakhosz a gyakorlatot veszi szemügyre, és ez alapján akarja bebizonyítani Szókratésznek, hogy az igazságos mindig a rövidebbet húzza az igazságtalannal szemben, és akik az igazságosságot választják az igazságtalanság és mások kihasználása helyett, azok boldogtalanok maradnak. Az erényt egyszerűen bárgyú nemeslelkűségnek nevezi. Pénzügyek tekintetében sem tartja helyesnek, ha az emberek ezt az erényt követik, hiszen amikor adózni kell, az igazságos az egyenlőn felül többet ad be, az igazságtalan kevesebbet, és amikor kapnak a közösből, az igazságtalan busás összegre tesz szert, míg az igazságos semmire. Tulajdonképp az igazságos ember csak azért nem követ el igazságtalanságot, mert nem mer kockáztatni és szembenézni a lehetséges következményekkel; fél a büntetéstől. Tehát Traszümakhosz nem csupán bárgyúnak, hanem gyávának is tartja az igazságosakat, akik kiállnak emellett az elvük mellett, még akkor is, ha ezzel őket éri kár. Fel se merül az engedetlenség lehetősége; Traszümakhosz magától értetődőnek tekinti, hogy a bárgyú nép terelhető birkanyájként engedelmeskedni fog az erősebbnek, hiszen „a törvény az törvény”. Az uralkodó csupán azért bír ezzel a hatalommal, mert ő tudta az érdekeit érvényesíteni, ő az uralkodó.¹⁰ Tulajdonképp félelmetes, ahogyan Traszümakhosz lefesti a számunkra eddig idealizált, erényes embert, és ennyire kiszolgáltatottnak, gyávának állítja be. Konfliktuskerülőnek, de nem jó értelemben: ez inkább megalázkodás és nem kompromisszum. Platón szerint ez egy életvitel, nem degradálhatjuk le efféleképp, hiszen ha ehhez „tartja magát az ember, a lehető legeredményesebb életet éli” (344 e). Itt mutatkozik meg a Negyedik könyvben kifejtett álláspontja, miszerint a különböző lélekreszek együttes munkája lesz az, amely az egyént igazságossá teszi. (441 e)

Platón az értelem uralmát kívánja bemutatni, amellyel elérhető az emberben a kívánt lelki állapot: az indulatnak támogatnia kell az értelmet, de ugyanakkor az értelemnek uralkodnia kell az indulaton. Pont úgy, ahogyan Szókratész uralja a beszélgetést az indulatos Traszümakhosz ellen. Demonstrálni szeretné, hogy az igazságtalanság nem jár haszonnal. Véleménye szerint, ha semmi sem kontrollál abban, hogy igazságtalanul cselekedjek, és szabadon megtehetem, mindenféle megtorlás nélkül, és nagyobb vagyonhoz is jutok, még mindig nem lehet számomra kecsgetetőbb az igazságosként leélt életnél. Az állam vezetője sem pénzszerzés miatt kívánt uralkodni, hanem hogy az állam hasznára legyen.

⁹ Taylor (1997: 375).

¹⁰ Taylor (1997: 376).

Önként ekkor még senki nem jelentkezett erre a pozícióra, ahogy Platón írja, valóságos szégyen lett volna (347 c). Szókratész sokkal idealistább, és a tapasztalatainktól kissé elrugaszkodva beszél az erényről, és arról, hogyan működik az az emberben (például az orvos, uralkodó viselkedése esetében). Emiatt érezzük úgy, mintha kissé elbeszelnének egymás mellett, mindkettejük a saját igazát bizonygatva, nem pedig egymás gondolataira reflektálva.

Traszümakhosz olyan fordított értékrendet képvisel a dialógusban, ahol az igazságtalanság kap olyan megbecsülést tőle, mint Szókratésztól az igazságosság erénye. Szókratész azzal cáfolja ezt, hogy az igazságos nem bárgyúan nemes lelkű, nem gyáva ember; az igazságos ember jó, és nem akar többet annál, mint ami jár neki, tehát ő az értelmes és a jó képviselője – Traszümakhosz igazságtalan embere pedig tudatlan és rossz.

A következő probléma az a meghatározás menetében, hogy az igazságosság hatalmasabb és erősebb-e az igazságtalanságnál. Szókratész azzal kívánja bebizonyítani, hogy az igazságosságra igenis szükség van, hogy az összetartó gonoszokat emeli ki: még közöttük is kell, hogy legyen igazságosság, hiszen széthúzás és egymás eltaposása lenne a vége szövetségüknek. Minden közösségben az igazságosságra kell alapozni, különben nem tud fennmaradni, a hatalmat is csak ekképpen lehet megtartani. A negyedik könyvben, mikor újra nekilátnak az igazságosságot meghatározni, (432 e) felismeri, hogy ott volt a kezdetek kezdetén, mint alap: megállapodtak ugyanis abban, hogy milyen körülmények között vizsgálódnak az igazságosság fogalmáról. Az, hogy mindkét fél tartja magát az egyezséghez, maga a szabály betartása, az igazságosságra való törekvés. A bölcs állam lesz képes jó elhatározásokra, (428 b) ezzel az erénnyel, amit egyenesen „államerénynek” nevez (433 e). Szűkebb körben azok tudhatják magukénak, akik az állam élén állnak és parancsolnak, majd általuk és igazságos berendezkedés által lesz az egész államra jellemző. Az ő tudományuk segítségével lesz bölcs az állam, tehát az egyének teszik az államot igazságossá. „Ez az állam tulajdonképpen az igazságosság formális fogalmának tökéletes megtestesülése.”¹¹

Platón több szöveghelyen is kihangsúlyozza, hogy az az igazságos, ha mindenki a saját feladatát végzi, és nem foglalkozik a többiével: csak így működhet minden az államban harmonikusan. Valójában nem csupán az államban: az egyénben is, ez a különböző lélekrészek harmóniája. Az igazságosan működő államhoz a négy sarkalatos erény harmóniája; a bölcsesség, bátorság, és a józan önmérséklet összekovácsolódása szükséges.

¹¹ Heller (1990: 86).

„Hogyan kell cselekednünk”

Igazságos egyén és igazságos állam kapcsolata Platón *Államában*

A nevelés szempontjából érdemes kiemelni a bátorságot, amely szükséges a többi erény megvalósításához. A bátorság az örök erénye: ők azok, akik harcolnak az államért és megvédik azt – ezt az erényt Platón egyfajta megőrzésnek tekinti, hiszen a kiválogatott katonák nevelésére külön gondot fordítottak, így szívták magukba a neveléssel a törvényeket, és nem csupán parancsra cselekedtek, hanem saját meggyőződésükből védték azokat. Platón szerint a törvényeket csak úgy mondhatjuk magunkénak, ha megfelelő előkészítésben, nevelésben részesültünk. Példának a gyapjúfestést említi: a gyapjú sem szívja magába és tartja meg a festéket akkor, ha nem kezelik előtte megfelelően: egyszerűen kimosódik belőle. Tehát a bátorság Platón szerint az erejükről és félelmetességükről vallott „helyes és törvényes hit” (430 b) megőrzése.

A józan önmérséklet egyfajta rend, a gyönyörök és vágyak megzabolázása (430 e). Az ember jobb és rosszabb részének harca önmagán belül. A cél az, hogy a jó, az értelem uralkodni tudjon az ösztönös vágyakon, így mérsékelje magát. Ezt nevezi Platón „önmagánál erősebbnek”. Ez az erény is igen szűk rétegé, a legkiválóbbak rendelkeznek vele. Az önmérséklet egyféle összhangot teremt, amely segít az állam fenntartásában: áthatja azt, összehangolja a tagjait, hogy egyetértésben éljenek (432 a).

Végül, de nem utolsó sorban a számunkra legfontosabb erény, az igazságosság kap újból reflektorfényt: arra a következtetésre jut, hogy a válasz rég itt hevert a lábuk előtt, hiszen eddig is egészében véve róla beszéltek. Az igazságosság a többi szükséges erényhez is alapot ad úgy, mint a beszélgetés kezdetén az alaptételek megállapításában: biztosítja a fennmaradásukat és együttműködik velük. A három rend képviselői (filozófusok, örök, kézművesek) meg kell, hogy tartsák a saját pozíciójukat, a saját feladatukat kell, hogy végezzék. Ezeknek a feladatoknak a cserélgetése és más munkájába való beleszólás pedig igazságtalan, és az államra nézve egyenesen káros cselekvés.

Ungvári Zrínyi Imre a következőképp fogalmazta meg az igazságosságot Platón szemén keresztül: „az igazságosság ebből a szempontból mindenekelőtt beteljesülő, azaz tökéletes rend, megfelelő arány: az elemek, a minőségek, erények viszonyában érvényesülő helyes mérték kifejeződése.”¹² Tehát leszögezhetjük, a legfontosabb a harmónia megőrzése.

¹² Ungvári Zrínyi I.: Az igazságosság etikai, politikai és morális szempontból. In: Laczkó S. – Dékány A. (szerk.): Lábjegyzetek Platónhoz 7. – Az Igazságosság. Szeged 2009. 63.

Ha megvalósul a harmónia, megvalósul az igazságosság is, így lesz belőle egyfajta erő, egy erényeket és embereket összetartó erő. Platón párhuzamot von állam és egyén között: „ahogyan és ami révén bölcs az állam, úgy és annak révén bölcs az egyén is”.¹³ Az értelem, az indulat és a vágy, mint a három rend, fenntartják ezt a harmóniát – egymást szabályozva és támogatva alkotnak egészet. Az, aki „tudósa a három részből alkotott egyén és közösség boldogulásának”¹⁴ válhat bölcs emberré. Azok pedig, akik birtokolják az igazságosság erényét, a Jó ideájának vezérlésével cselekszenek, nem képesek rosszat cselekedni. A legtöbb kommentátor fontolóra veszi, hogy ez a következtetés erre alapozva gyenge, vagy hiányos.¹⁵ Ez a fajta biztosíték sajnos ma már tényleg nem hat olyan erővel, mint hathatott a mű keletkezésekor, vagy az emberek igen kis százaléka tartja ma ezt elég erős motivációnak. Mégis mindnyájan valahogyan ennek a harmóniának a fenntartásán dolgozunk a társadalomban.

IRODALOMJEGYZÉK

Heller Á.: Az igazságosság túl. Budapest 1990.

Jánosy I. (ford.): Platón: Az Állam. Budapest 2008.

Kraut, R.: The defense of justice in Plato's Republic. In: R. Kraut (ed.): Cambridge Companion to Plato. Cambridge 1999. 311–337.

Mogyoródi E.: Az üzletember és az igazságosság: Platón a társadalmi szolidaritásról. In: Laczkó S. – Dékány A. (szerk.): Lábjegyzetek Platónhoz 7. – Az Igazságosság. Szeged 2009. 11–42.

Slote, M.: Justice as a virtue. In: Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2002. Elérhető: [http://plato.stanford.edu/entries/justice-virtue – 2013. máj. 20.]

Taylor, A. E.: Platón. Budapest 1997.

Ungvári Zrínyi I.: Az igazságosság etikai, politikai és morális szempontból. In: Laczkó S. – Dékány A. (szerk.): Lábjegyzetek Platónhoz 7. – Az Igazságosság. Szeged 2009. 63–71.

¹³ Jánosy I. (ford.): Platón: Az Állam. Budapest 2008. 441c.

¹⁴ *uo.* 442c.

¹⁵ M. Slote: Justice as a virtue. In: Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2002. Elérhető: [http://plato.stanford.edu/entries/justice-virtue – 2013. máj. 20.]

„Hogyan kell cselekednünk”

Igazságos egyén és igazságos állam kapcsolata Platón *Államában*

ABSTRACT

Justice is a preferred notion in our social life. As much as we feel it important to clarify the concept and content, this notion slips out of our hands when we want to grab it and explain it more. No one can deny the actuality of the problem, but I chose to present an author who is not in any way can be described as modern - but I think we can speak about his topicality. While reading Plato the reader often has a sense of that his own society problems are the topics of the dialogues. In *The Republic*, the aim of the dialogue is to setting up an equitable, ideal state.

Plato starts with an eschatological featured investigation. Socrates and Cephalos discuss the problem of life after death. As Plato describes him as a very old man, Cephalos is strongly concerned about the idea to see what happens after death. The main question is, how the man should live his life as to leave no debt to anyone when it comes time to say goodbye. Is there a main principle that helps to reach the peace of the soul of man - and later on the other side as well? Plato attempts to define justice on several occasions conceptually. Since they want to create an ideal state, they are talking of the same opinion that it's all about achieving a good base for it. If the base is good, the state necessarily will be perfect.

In the first book three opinions are separated in relations to justice. The first one is the principle of Simonides in the interpretation of Cephalos and Polemarchos. According to this, justice is “to tell the truth and return what one has received” (331 d). The second, who is wishing to define the notion, is the sophist Thrasymachos who formulates a "new morality" which is quite the opposite of Socrates', and the third one is Socrates himself, who transmits the calmer philosophical thinking to the others. While Thrasymachos represents the practice, the power of the stronger men, Socrates insists on the ideal opinion that being equitable is a way of life; this is the rule of the reason over our instincts.

Plato is emphasizes in several places that justice is manifests if everyone does their job and does not deal with the others: it is the only way to work harmoniously in the state. In fact, not only in the state: in the individual, it is the harmony of the different parts of the soul. According to Plato's vision to justice, we can describe it as the expression of the perfect order, or appropriate rate. If harmony is realized, justice will realize too. That is how justice is becoming a power; a power to converge virtues and people of the state.